

La fàbrica, el barri, la ciutat i el país. La integració dels immigrants a Catalunya sota el Franquisme.

Martí Marín i Corbera

Introducció: la Catalunya contemporània com a terra de migrants.

Quan afrontem el tema de la immigració a la Catalunya contemporània tendim a pensar en termes de segle XX i, encara, d'un període molt concret del segle XX, identificable amb la major part del període Fraquista. Tot i que solem esmentar als immigrants arribats de Múrcia i Almeria en els anys de la I Guerra Mundial i de la posterior dècada dels vint, a l'hora de considerar el fenomen ens referim fonamentalment als anys cinquanta, seixanta i primers setanta, amb l'inevitable epíleg de les que vivim en el present canvi de segle. Però, tot i la força del costum, és aquest un pensament particularment desafortunat perquè menysté les migracions interiors: l'èxode rural català tan intens del segle XIX, considerat per Jaume Vicens Vives, encara a finals dels anys cinquanta, com el "gran trasbals demogràfic català contemporani".¹ Una ullada a l'evolució demogràfica de les viles industrials catalanes del període ens mostra clarament que la major part del seu creixement havia de tenir un origen migratori, especialment a Barcelona (Taula 1). I una arribada tal de població novinguda bé que mereixeria un tractament sociològic del tipus que atorguem a l'esmentat període dels *allaus* migratoris esdevinguts durant el gruix del període Franquista –suburbialització, integració, etc.–, però es ben estrany torbar algú que s'ho hagi mai plantejat.

Taula 1: *Principals creixements demogràfics a la xarxa urbana catalana, 1860-1910.*

	Barcelona	Gràcia	Lleida	Tarragona	Mataró	Manresa	Girona
1860	189.948	19.969	19.557	18.433	16.603	16.193	14.341
1887	272.481	45.042	21.885	27.225	18.425	22.685	15.497
1910	595.632	---	24.531	25.009	19.918	22.036	22.502
	Sabadell	Badalona	St. Andreu de Palomar	Terrassa	St.Martí de Provensals	Sants	St. Feliu de Guíxols
1860	14.420	12.060	11.055	8.873	9.333	7.984	6.434
1887	19.645	15.974	14.971	13.182	32.695	19.105	9.219
1910	28.125	20.957	---	22.679	---	---	11.327

¹ Durant el segle XIX: "Els individus més actius de la població camperola i de les petites viles abandonaren les llars per cercar fortuna adés en les grans ciutats, adés en l'aventura de la migració transmarítima. L'estímul dels sous elevats promogué el començament del gran trasbals demogràfic català contemporani, caracteritzat, com arreu de l'Europa Occidental, per l'emigració del camp a la ciutat i la transformació del pagès en obrer. Considerables masses humanes canviaren d'horitzons. Aquest fenomen es veié afavorit pel desenvolupament dels mitjans de transport des del regnat d'Isabel II: els ferrocarrils i les carreteres, pujant muntanya amunt, estengueren la xarxa que havia de xuclar cap a la indústria o l'emigració la sang de la pagesia catalana", Jaume VICENS VIVES, *Industrials i polítics (Els catalans en el segle XIX)*, Ed.Vicens-Vives, Barcelona, 1983 [1958], p.17.

D'aquesta manera la qüestió migratòria –el problema migratori, en algunes formulacions- es limitaria al de la massiva arribada de *gent de fora*, s'entén que de fora de Catalunya. Per tant, i xifres en mà, ens podem desentendre de les primeres arribades de migrants de zones properes a Catalunya –com l'Aragó o el País Valencià- que ens els censos, sempre imperfectes quan es parla de migracions, començaven a tenir un reflex considerable des de molt abans i que –lògicament- tenien un reflex molt superior a les estadístiques de Barcelona-ciutat i algunes altres poblacions industrials (Taula 2).

Taula 2: *Població catalana per lloc de naixement, 1887-1910.*

	1887	1897	1900	1910
Catalunya	98,75	96,67	95,78	94,56
Fora de Catalunya	1,25	3,33	4,22	5,44

Amb aquest enfocament tan poc adequat tendim a considerar com a “noves” les problemàtiques que plantegen certs fenòmens migratoris de caràcter més o menys massiu i a veure Catalunya com un tot bàsicament urbà i industrial, des de força enrera en el temps. De la mateixa manera ignorem altres problemàtiques que també han afectat Catalunya malgrat tractar-se d'un país receptor net d'immigrants en el segle XX: les derivades del seu propi èxode rural. Així, per exemple, algú ha sentit mai parlar de la integració dels immigrants catalans a Barcelona en el segle XIX? El tema ni tant sols es planteja –fora d'excepcions puntuals-, com que *eren catalans* ja estaven integrats i no cal parlar-ne més. I valdria la pena que no fos així, perquè no està gens clar que les migracions catalanes interiors del segle XIX no portessin aparellats canvis i transformacions en la cultura del període, per la via dels inevitables xocs (i *shocks*) que debien de produir-se entre gents de tradició rural i d'altres de tradició urbana, persones que s'autoconsideraven *autòctones* i persones tingudes per *forasteres*, comunitats més o menys instal·lades i nouvinguts que fàcilment podien estar en situacions més apurades i estar disposades a competir per un lloc de treball acceptant salaris més baixos, etc.

Més encara: dels emigrants catalans cap a Amèrica Llatina en parlem en termes d'èxit empresarial –o econòmic, en genèric- o bé –més tard- destaquem com han salvaguardat la cultura catalana en els llocs on han anat a residir, per la via de construir-hi *cases regionals*, que solem anomenar casals, centres, etc. Fenòmens tots ells que –des d'una perspectiva nacional/catalana- tendim a veure com a *sospitosos* quan els ha protagonitzat algú *de fora a casa nostra*.

Una apreciació més aproximada del significat en termes migratoris del segle XIX català ens permetria despullar-nos de prejudicis que moltes vegades ens travessen

de forma completament inconscient i que facilitarien que la manera que tenim d'afrontar el tema en el segle XX fos menys dramàtica pel que fa a les conseqüències *culturals* que va tenir i que ineluctablement es repetiran en el segle XXI. El que vull dir és que per a un català de finals del segle XVIII la Catalunya de finals del XIX resultaria completament irreconeixible, i que l'èxode rural interior hi va tenir tant a veure com la industrialització, perquè són fenòmens inseparables. En canvi, arribats al segle XX, suposem que Catalunya s'ha mantingut incòlume al pas del temps, només perquè continua habitada fonamentalment –en més d'un 95%– per catalans, nascuts a Catalunya i de parla catalana. Estat de conservació pur –o gairebé– que són els vinguts *de fora* els que posen en perill, en el període Franquista sobretot: talment com si l'antropologia i els estudis culturals fets des d'altres disciplines no ens haguessin indicat, de mil maneres diferents, que cap cultura que poguem identificar en el passat ha sobreviscut al pas del temps invariable, amb i sense migracions de per mig.²

Allò que fa que el segle XX canviï la perspectiva que adoptem sobre els fenòmens migratoris és el fet que, amb el decurs dels anys Catalunya esdevé *l'Amèrica* de bona part de la població espanyola. Catalunya passa de viure migracions internes i de ser expulsora de població a ser-ne receptora neta i, a partir d'aquí, la percepció majoritària del fenomen varia. Val a dir que una transformació tal varia la percepció a qualsevol banda: mai no s'havien fet a Múrcia tantes publicacions sobre el tema migratori com en els darrers deu anys en que ha sobressortit com receptora neta de població, després de més d'un segle de saldos migratoris negatius. I no cal dir que els protagonistes d'aquestes publicacions són els migrants que hi estan arribant i no els que en van marxar –en nombre molt més elevat– fins ben entrats els anys setanta del segle XX.³

No és, per tant, estrany que des de primers del segle XX s'alcin tota mena de veus en un procés de reflexions primerenques sobre la realitat migratòria que s'estava vivint: integradores algunes, entre acomplexades i agressives d'altres.⁴ És la transformació, el canvi diametral de tendència –d'exportadors a d'importadors nets de

² Per un bon plantejament de com la cultura popular té també història, en el sentit de que està sotmesa a canvis i transformacions exògenes i endògenes, veure Peter BURKE, *La cultura popular en la Europa Moderna*, Madrid, Alianza, 1991 [1978]. La seva lectura és un bon antídote contra la creença en cultures mil·lenàries llargament inalterades.

³ Veure, per exemple, *Anales de Historia Contemporánea* (Universidad de Múrcia), 18, 2002, número monogràfic dedicat a la immigració actual a Espanya i a la Llei d'Extrangeria.

⁴ Un ampli repertori de les opinions publicades sobre els processos migratoris vers Catalunya del primer terç del segle XX fou recollit per Josep TERMES, "La immigració a Catalunya: política i cultura" dins *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*, Barcelona, Empúries, 1984.

població-, el que comporta l'impacte en societats on no hi ha precedent d'un fenomen de tals dimensions. Ni tampoc hauria d'extranyar que les més sentides i conegudes fossin les més agressives, que tots/totes coneixem: des del periodista Carles Sentís (*Viatge en Transmiserià*, 1932) al demògraf Josep Antoni Vandellòs (*La immigració a Catalunya*, 1935 i *Catalunya, poble decadent*, 1935). Els discursos sobre immigració dels anys vint i trenta es produeixen en un món menys democràtic –sovint- i més agressivament xenòfob –sempre- del que afrontem avui. L'Europa d'entreguerres, tota ella, estava surcada de discursos de puresa cultural i fins i tot de puresa genètica que alimentaren règims de característiques feixistes, si no feixistes directament. A més, la situació crítica de l'economia internacional d'aquell període –a causa de la depressió dels anys trenta- alimentava tota mena de sospites sobre els nousvinguts i convertia en oportú, per a molts, els discursos sobre cohesió de la comunitat nacional i fins i tot el concepte de puresa racial.

M'ha semblat que calia fer algunes consideracions com aquestes abans d'entrar en matèria, per tal de no caure en el tòpic de presentar el període Franquista com el primer en el qual Catalunya afrontà allò que avui anomenen *els reptes de la immigració*: cada formació social històrica de l'era contemporània ha travessat els seus de reptes pel que fa a les migracions.

1. Problemes de calendari: als anys quaranta ja hi ha immigrants.

El primer que cal fer notar pel que fa a les migracions cap a Catalunya en el període franquista és un problema de calendari. Els migrants comencen a arribar en la més immediata postguerra, no són un fenomen que esclati de sobte en la dècada dels cinquantes. I tampoc de 1945 ençà, com s'ha repetit tan sovint, sinó des del mateix 1939-40, com es pot comprovar a la Taula 3, les dades de 1941-45 resisteixen perfectament la comparació amb les de 1951-55. Ja ho havien posat de manifest en un article de fa gairebé dues dècades Carme Molinero i Pere Ysàs,⁵ però sembla que continui sense estar assumit, perquè sistemàticament es lleva importància al fenomen. Que les xifres posteriors –dels anys cinquanta als primers setanta- fossin superiors en termes absoluts no pot fer-nos menystenir l'impacte que havien de tenir aquestes

⁵ Veure Carme MOLINERO i Pere YSÀS, "La població catalana de la postguerra, creixement i concentració, 1939-1950", *L'Avenç* (Barcelona), 102, (1987), pàg. 38-446. Una actualització de la qüestió es pot veure a Martí MARÍN, "Ritmes i composició migratòris. Les xifres d'un fenomen complex" (dossier: "Immigració a Catalunya. Els anys del Franquisme"), *L'Avenç*, 298, 2005, ps.24-31.

arribades sobre una població catalana que el 1940 no arribava a tres milions, i més encara pel fet de la concentració d'aquestes arribades a l'àrea de Barcelona i unes poques ciutats petites i mitjanes més (Badalona, Mataró, Granollers, Sabadell, Terrassa), precisament les que estaven travessant per les màximes dificultats d'abastament de productes de primera necessitat a causa dels mecanismes interventors del *Nuevo Estado*.⁶

Taula 3: *Població de Catalunya. Creixement natural i creixement immigratori, 1940-1960.*

Any	Població total	Periode	Creixement intercensal (%)	Creixement natural (%)	Creixement migratori (%)
1940	2.890.974	1941-45	182.280 (6,31)	21.406 (0,74)	160.874 (5,56)
1945	3.073.254	1946-50	167.059 (5,44)	71.215 (2,32)	95.844 (3,12)
1950	3.240.313	1951-55	293.871 (9,07)	93.994 (2,90)	199.877 (6,17)
1955	3.534.184	1956-60	391.595 (11,06)	151.598 (4,29)	239.997 (6,79)
1960	3.925.779	Total	1.034.805 (35,79)	338.213 (11,70)	696.592 (24,10)

FONT: Elaboració pròpia a partir de les dades d'Anna CABRÉ i Isabel PUJADES, "La població: immigració i explosió demogràfica", *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, vol.5, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1989.

Les xifres de la Taula 3 no inclouen el conjunt del fenomen migratori que tenia lloc a la Catalunya d'aquells d'anys, tanmateix: no ens parlen de les migracions internes catalanes del mateix període que simplement s'ignoren com si mai no haguessin existit. I això quan, per posar només un exemple, entre 1947 i 1949 arriben a Sabadell 465 lleidetans, 261 tarragonins i 246 gironins, un total de 972 catalans als que caldria sumar encara 2366 immigrants provinents de la pròpia província de Barcelona. Més de tres mil nousvinguts a una ciutat de poc més de quaranta mil ...sense comptar als tinguts per immigrants *veritables*. Per tant, cal que comencem a assumir que un dels fenòmens socials més destacables de la Catalunya de postguerra fou la immigració des de la resta d'Espanya, acompanyada de la darrera fase de l'èxode rural interior iniciat en el segle XIX.

La bibliografia disponible tendeix a menystenir als immigrants dels anys quaranta, no només perquè ningú no s'havia pres la molèstia de comptabilitzar-los d'una manera prou exacta –malgrat les aproximacions–, sinó perquè no s'hi feren notar en el seu moment i gairebé ningú no en va parlar en públic. I, tanmateix, hi eren, tal i com sabien molt bé les autoritats polítiques. La memòria de gestió de l'Ajuntament de Sabadell de 1943 ho deixa molt clar quan recull el següent paràgraf: "*El esfuerzo de la*

⁶ La referència de les condicions de vida i treball en aquestes poblacions durant la postguerra continua sent Carme MOLINERO i Pere YSÀS, "*Patria, Justicia y Pan*". *Nivell de vida i condicions de treball a Catalunya, 1939-1951*, La Magrana, Barcelona, 1985.

Municipalidad no se ha limitado a desarrollar y arraigar el sentimiento de hermandad entre los vecinos del Municipio, sino que lo ha expansionado hacia los que, atraídos por la fama industrial de que goza, adquieren el carácter de inmigrantes y que a causa de no encontrar trabajo continúan en estado de indigencia en que se hallaban al salir de sus respectivos pueblos. [...] Este problema inmigratorio tiene una importancia extraordinaria y absorbe gran cantidad de medios personales y económicos de carácter municipal...⁷ El mateix passa a Badalona on en el context de les eleccions a regidors del “tercio familiar” de finals de 1948 l’alcalde ens descobreix la presència –per a ell amenaçadora- de nombrosos immigrants recents: “...celebrar elecciones sin control podría resultar algo peligroso. Me refiero desde luego a poblaciones como Badalona, que son de masa obrera, de volumen industrial y de importante nucleo importado de otras provincias, y hacer constar que siempre en esta localidad habían obtenido mayorías elementos de ideas extremistas e izquierdistas.”⁸. Per no parlar de Mataró on el 1950 només al barri de Cerdanyola hi viuen 823 persones de les quals només 282 han nascut a la ciutat.⁹ Arribats a Barcelona-ciutat, que no dir de les fotografies del governador civil Bartolomé Barba Hernández repartint donatius entre els habitants de les coves del Barri del Port el 15 de desembre de 1945?¹⁰ A què cal atribuir la construcció accelerada d’habitatges arran del XXXV Congrés Eucarístic Internacional de 1952, si no a un increment de població motivat per l’arribada d’un nombre d’immigrants molt superior als que la ciutat podia hostatjar en condicions de mínima dignitat?¹¹ Què no dir, també, de descripcions com la que arribà al governador civil Felipe Acedo Colunga la primavera de 1953, i que tot seguit reproduïm?: “*En el antiguo Cuartel de la calle Maquinista de la barriada de la Barceloneta, en la*

⁷ AHS (Arxiu Històric de Sabadell), Biblioteca, AYUNTAMIENTO DE SABADELL, *Tres años de actuación*, Impremta Sallent, Sabadell, 1944, p.27. Sobre el tema del foment de la fraternitat entre els habitants de la ciutat, dit per l’Ajuntament que havia portat a terme les depuracions i col·laborat a bona part del procés repressiu general de la immediata postguerra, més val no fer-ne comentaris...

⁸ ACA (Arxiu de la Corona d’Aragó), FGCB (Fons del Govern Civil de Barcelona, en dipòsit), carpeta 845, Informe de l’alcalde de Badalona al Governador Civil, 5 de gener de 1949. No deixa de resultar curiós que un home de militància espanyolista de sempre, com era l’alcalde de Badalona Luis Maristany (Renovación Española), compartís els prejudicis racistes contra els immigrants, com a font d’activitats polítiques extremistes, formulat –entre d’altres- pels dirigents de la Lliga Regionalista. No eren els catalanistes els únics catalans que creien en el mite del violent com a extranger, de l’immigrant murcià com a prototipus de l’anarquista de Terrassa o de la Torrassa (L’Hospitalet de Llobregat).

⁹ Josep LLIGADAS i Juan Francisco DE MAYA, *Cerdanyola, el barri gran de Mataró. 1920-2000*, Mataró, Patronat Municipal de Cultura (Caps de Bou, 28), 2000, p.51.

¹⁰ Les fotografies de Barba Hernández són a l’AF-AHC (Arxiu Fotogràfic de l’Arxiu Històric de la Ciutat), Crònica Gràfica, Carlos Pérez de Rozas.

¹¹ Una aproximació a la construcció d’habitatges i al barraquisme en la Barcelona de postguerra la podem trobar a Carme MOLINERO, “Recuperació econòmica i canvi social”, dins Borja DE RIQUER (dir.), *La llarga postguerra, 1939-1960*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana (*Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, 10), 1997, ps. 296 i 307.

actualidad medio derruido, viven infinidad de familias en condiciones verdaderamente infrahumanas, pues en espacios reducidísimos duermen hasta 8 personas con una manta agujereada y vieja, como toda separación entre padres, hijos y hermanos. Entre ellos hay varios enfermos, con la consiguiente falta de higiene y se han dado varios casos de venir niños al mundo, entre tanta miseria.”¹²

A mitjan anys cinquanta bona part d'aquests immigrants portaven a Catalunya, i en els exemples utilitzats a les ciutats de Barcelona o Sabadell, ben bé una dècada (Taules 4 i 5). Com no havien d'estar *integrats* d'alguna manera si *integrat* no vol dir altra cosa que formar part d'un tot? Vivint i treballant a Barcelona i sense cap intenció de marxar-ne, una bona part dels que després es redescobririen com a ciutadans per integrar ja formaven part d'alguna mena de *tot*: d'un *tot* laboral, veinal i ciutadà com a mínim. Altra cosa és que no hi tinguessin un paper social positivament apreciat, en general, i que no s'haguessin incorporat necessàriament a una vida associativa activa o a alguna mena de projecte de futur col·lectiu. Però de quanta gent de Barcelona es pot dir per aquelles dates que prenia part activa d'alguna mena de projecte col·lectiu de futur en clau catalana (autònoma), més enllà dels reduïts nuclis d'oposició? Que els immigrants més o menys recents fossin ciutadans de segona no ens ha de fer oblidar la degradació general que havia patit el concepte mateix de ciutadania.

Taula 4: *Creixement de la població de la ciutat de Barcelona, 1941-60.*

Any	Població total	Període	Creixement intercensal (%)	Creixement natural (%)	Creixement migratori (%)
1940	1.081.175	1941-45	124.334 (11,50)	12.767 (1,18)	111.567 (10,32)
1945	1.205.509	1946-50	74.670 (6,19)	29.317 (2,43)	45.353 (3,76)
1950	1.280.179	1951-55	122.849 (9,60)	36.048 (2,82)	86.801 (6,78)
1955	1.403.028	1956-60	154.835 (11,04)	50.375 (3,59)	104.460 (7,45)
1960	1.557.863	Total	476.688 (44,09)	128.507 (11,89)	348.181 (32,20)

FONT: Elaboració pròpia a partir de les dades d'Anna CABRÉ i Francesc Manuel MUÑOZ, "Evolució demogràfica", *Història de Barcelona*, vol.8, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997.

Taula 5: *Creixement de la població de la ciutat de Sabadell, 1941-1960.*

Any	Població total	Període	Creixement intercensal (%)	Creixement natural (%)	Creixement migratori (%)
1940	47.831	1941-45	4.307 (9,00)	790 (1,65)	3873 (7,35)
1945	52.138	1946-50	7.356 (14,11)	1.806 (3,46)	6005 (10,64)
1950	59.494	1951-55	19.267 (32,38)	2.851 (4,79)	16416 (27,59)
1955	78.761	1956-60	15.748 (19,99)	6.093 (7,74)	9655 (12,26)
1960*	105.152	Total	46.678 (97,59)	11.540 (24,23)	35.949 (75,16)

FONT: Elaboració pròpia a partir dels censos i padrons corresponents. * L'any 1959 es va produir l'agregació de la Creu de Barberà (Barberà del Vallès), amb 10643 habitants que no estan comptabilitzats aquí com a creixement intercensal.

¹² ACA-FGCB, carpeta 878, "Nota Informativa. Asunto: Viviendas infrahumanas", 15-V-1953.

2. El franquisme de postguerra: control social i neoruralisme feixista.

Cal dir, encara, algunes coses més sobre la ubicació dels immigrants a Barcelona i, per extensió, a les zones de Catalunya afectades per l'arribada de nouvinguts a residir-hi en la postguerra. Algunes coses més que són imprescindibles per entendre el perquè de la invisibilitat dels primers immigrants de postguerra i de quina era la seva situació en arribar.

En primer lloc és important tenir en compte que el franquisme mai no va fomentar les migracions, ni en la llarga postguerra ni després. Ni les exteriors –que varen ser prohibides de dret fins 1946 i entorpidides de fet fins ben entrada la dècada dels cinquantes-¹³ ni tampoc les interiors. Ans al contrari, les migracions eren vistes com innecessàries, problemàtiques i contraproductives per al dibuix que s'havien fet les autoritats del Règim del que era i havia de ser l'Espanya del *Nuevo Estado*.¹⁴ Com a conseqüència, en acabar la Guerra Civil, les autoritats impulsaren el retorn dels refugiats cap als seus punts d'origen i el buidatge controlat dels camps de concentració per part d'aquelles persones que no eren directament reclamades per òrgans judicials. Es tractava d'una operació de *repatriació* d'abast polític innegable: retornar allà on et coneixen per facilitar una més intensa depuració i una forma més eficaç de control social.

Paral·lelament les autoritats franquistes s'esforçaren per controlar, també, els desplaçaments de la població sobre el territori, exercint una forta pressió per la universalització de la cèdula –prèvia a la gran operació del *Documento Nacional de Identidad* posada en marxa pocs anys després-, imposant salconduïts i exigint –tot i que de forma irregular- un contracte de treball o qualsevol mena de document justificatiu per autoritzar els canvis de residència legals –això és, l'operació d'empadronament-.

En bona lògica, en els primers temps, l'immigrant estava exposat a la detenció i la posterior deportació. No podia estar molt segur de poder continuar residint al lloc on ho feia i, si adquiria la mínima garantia de residència, li calia preocupar-se en primer lloc de la feina i de l'habitatge. I si la primera no era difícil de trobar el segon era un problema insoluble que conduí indefectiblement al barraquisme. Josep Maria Martorell

¹³ Veure Jesús GARCÍA FERNÁNDEZ, *La emigración exterior de España*, Barcelona, Ariel, 1965.

¹⁴ Es tracta d'aspectes aquests encara poc transitats per la historiografia. Els he tractat en una recerca recent fruit de la Beca Miquel Carreras (Regidoria de Cultura de l'Ajuntament de Sabadell): Martí MARÍN, *Sabadell: immigració, suburbanització i dictadura, 1939-1960*, inèdit, abril 2003. L'original es consultable al Museu d'Història de Sabadell. En aquest apartat tota argumentació no referenciada cal remetre-la a aquest treball. Un resum del mateix es pot consultar a Martí MARÍN, "Orígens de l'emigració de postguerra a Sabadell, 1939-1960", *Arraona*, 28, 2005, ps.24-35.

el 1968, valorant l'experiència de les dècades anteriors, ho explicava precisament així: *“Potser algú pot dir que més important que el problema de l'habitatge és el del treball. No obstant això, amb les circumstàncies laborals que els darrers anys hi ha hagut al país, fàcilment o sense masses dificultats, en un pol natural de desenvolupament com és Barcelona i el seu entorn, els immigrants han trobat els mitjans de subsistència, sense més recurs que el propi esforç. Més encara, certs tipus de família amb fills grans en edat de treball, no solament han subsistit sinó que han arribat a millorar els ingressos i la seva economia –malgrat el alt nivell de la vida a Barcelona-, de quan eren al camp. En canvi el problema de l'habitatge habitualment els supera.”*¹⁵ Dit en poques paraules, abans d'integrar-se calia instal·lar-se.

Però encara hi havia altres coses darrera de la voluntat de control dels desplaçaments i dels canvis de domicili. No era una simple qüestió de facilitar la repressió generalitzada dels primers anys, que hauria anat perdent sentit a mesura que s'anava tancant la dècada dels quaranta. Hi havia un projecte polític comú al conjunt del feixisme europeu i que bevia en certa mesura, en la font del que Andrea di Michele ha batejat –parafraçant Barrington Moore jr.- com *catonisme*: l'exaltació de la superioritat moral del món rural i de la seva contribució a la pau i l'estabilitat socials.¹⁶ De *catonismes*, o diguem-ne *ruralismes* per a entendre'ns, n'hi ha hagut de molts tipus. Sense anar més lluny a Catalunya existí en el segle XIX i primers del XX l'anomenat *pairalisme*: una forma de paternalisme rural, essencialment conservador que entrà en crisi progressivament de finals del segle XIX ençà amb les intenses mobilitzacions pageses que portarien fins a la constitució de la Unió de Rabassaires, per una banda, i de nuclis rurals de la CNT per l'altre. El feixisme espanyol bevia en aquestes fonts des del seu origen en els anys trenta, com també ho havia fet l'italià en la seva tradició conservadora autòctona en els anys vint. Per al neoruralisme feixista, com per als seus precedents ruralistes, la ciutat corromp i el camp és la puresa. *“Hay una cultura y una civilización campesinas que nos importa potenciar y revalorizar. Las esencias de aquel gran sentido familiar, religioso, hereditario, jerárquico, donde tuvo sus pilares el orden civilizado de Europa, se han corrompido en las ciudades y en el campo quedan”* escribia la pluma falangista a l'article "Guiones" publicat al número 4,

¹⁵ “El problema de la vivienda (sic.) i la immigració” dins Antoni JUTGLAR i altres, *La immigració a Catalunya*, Edició de materials, Barcelona, 1968, p.151.

¹⁶ Andrea DI MICHELE, “I diversi volti del ruralismo fascista” a *Italia contemporanea*, 199, 1995, pàg. 243-267. He tractat del tema a Martí MARIN, “Franquisme i món rural: apunts sobre els anys de la llarga postguerra”, *Estudis d'Història Agrària*, 16, 2004, ps.19-35.

de 25 de gener de 1934 a la revista *F.E.*¹⁷ L'argument és tan vell com l'edat contemporània i res no té d'específicament italià o espanyol (o català). És un discurs que pot resseguir-se enrera per la via del carlisme fins arribar als *originals*, els contrarrevolucionaris del 1789, com ara a l'aristòcrata saboià Joseph de Maistre de les *Vetllades de San Petersburg* (reeditat no pas per casualitat en la postguerra per l'editorial Espasa-Calpe, a la col·lecció *Austral* el 1943 i 1946, i encara de nou el 1966).

Tanmateix, i com en el cas italià,¹⁸ el feixisme espanyol no es limità a utilitzar un discurs preexistent pel fet que generava consens en determinats sectors socials del món rural. El Règim Franquista tenia les seves pròpies idees sobre de quina manera podia convertir aquests corrents de pensament en instruments útils de control social, tal i com hem vist, des de la primera postguerra. No era que cregués literalment que al camp la conflictivitat social era menor, cosa impossible després de l'experiència republicana i de la ferocitat que havia tingut la repressió a forces àrees rurals durant la pròpia guerra. Del que estava segur era de que al nuclis rurals la repressió i el control eren més fàcils d'exercir, tal i com havia tingut temps de comprovar i tal i com havien tingut temps de patir també els catalans de zones rurals.¹⁹ Es tractava d'una voluntat de desconcentració filla dels temors que havien desfermat les jornades de juliol de 1936 –amb el seu corol·lari de derrotes de militars colpistes a mans de sindicalistes més o menys armats-. Així les coses i concebant a la classe obrera com essencialment hostil –tal i com explicà, en certa ocasió, Juli Busquets que passava dins del comandaments de l'exèrcit de la postguerra-,²⁰ resultava prudent no ampliar-la excessivament o, en tot cas, no concentrar-la en àrees restringides a les que calia, primer de tot, reintegrar a la comunitat nacional espanyola. La tasca *recristianitzadora* dels processos sovintejats de *Santa Misión*, portat a terme en aquells anys per l'Església Catòlica, tenien molt a veure amb aquesta reintegració de la comunitat nacional des de la més immediata postguerra.²¹

¹⁷ Citat per Josep FONTANA, "Transformaciones agrarias y crecimiento económico en la España Contemporánea" dins *Cambio económico y actitudes políticas en la España del Siglo XIX*, Barcelona, Ariel (Ariel Quincenal, 88), 1983 [1975], p.207.

¹⁸ L'argumentació completa sobre el cas italià es pot trobar a Andrea DI MICHELE, *Aspetti della politica agraria del regime fascista. Scelte economiche e orientamenti sociali in rapporto alle ideologie ruraliste*, Bologna, Universtia degli studi di Bologna, Tesi di laurea, 1993.

¹⁹ Veure, per exemple, Conxita MIR, *Vivir es sobrevivir. Justicia, orden y marginación en la Cataluña de posguerra*, Lleida, Milenio, 2000 i Jordi FONT, *¡Arriba el campo! Primer franquisme i actituds polítiques en l'ambit rural nord-català*, Girona, Diputació de Girona, 2001.

²⁰ El difunt Juli Busquets explicà, en el decurs d'una conferència a la UAB, com el seu primer pla estratègic de defensa de Barcelona –exercici que li fou encomanat com a jove oficial- xocà contra una superioritat que li manifestà que s'equivocava de totes totes en les seves apreciacions. L'enemic no vindria de fora, era dintre ...dins dels barris obrers!!!

²¹ Una aproximació a la recristianització de postguerra la podem trobar a Antonio Francisco CANALES, "L'Església triomfant", dins Borja DE RIQUER (dir.), *La llarga postguerra, 1939-1960*, Barcelona,

El més sorprenent de tot aquest procés retroalimentat de prejudicis anti-obrers i, per tant, contraris a les concentracions de població no és que comportessin reserves a l'hora de facilitar els inevitables desplaçaments de població a la recerca de llocs de treball estables. Aquestes reserves no podien, de cap manera, invertir la tendència. El que em deixà literalment bocabadat en el decurs de la meua recerca recent fou el fet de que avançats els anys, exactament el 1959, els pressumptes planificadors urbanístics del Règim seguissin entestats en evitar l'existència de poblacions tingudes per massa grans amb arguments tan peregrins com que *“se cierne sobre el mundo la amenaza de una guerra total”* en la qual *“Parece que la aglomeración urbana mínima que requiera el empleo de bombas atómicas o de hidrógeno es del orden de los 50.000 habitantes”* i, com a conseqüència, *“fomentar el crecimiento de grandes metrópolis como Barcelona e incluso ciudades ya muy desarrolladas (...) es francamente suicida y contrario a la seguridad nacional”*.²² A aquells individus els semblava, contrariament, una possibilitat senzilla d'explotar la desconcentració seguint les ribes dels rius Ter i Llobregat com a anteriors etapes de la industrialització catalana. Tampoc no cal fer-ne comentaris, per poc que es conegui l'estat de postració de les colònies fabrils tradicionals precisament aleshores.

3. Les polítiques actives: integració o expulsió.

Donades aquestes circumstàncies els primers immigrants dels anys quaranta arribaren de forma gairebé clandestina i es trobaren, com a conseqüència en mans de les autoritats receptores, les quals podien actuar en vers ells de forma absolutament discrecional. I no només podien sinó que ho feien, tal i com ens explicita la memòria de l'Ajuntament de Sabadell de 1943 abans citada: *“El Ayuntamiento acoge a estos naufragos hasta que obtienen una colocación y de no encontrarla después de un tiempo prudencial, los repatría a su punto de origen.”*²³ Cap mena de complexos a l'hora deixar clara la seva política, per part d'aquell ajuntament, que no només va fer una edició luxosa de la memòria sinó que la va remetre a tota mena d'autoritats locals, provincials i estatals. Aquesta situació s'aniria repetint fins ben tard, tal i com explicità el Governador civil Felipe Acedo Colunga en una conferència al Saló Modernista de la

Enciclopèdia Catalana (*Història, política, societat i cultura dels Països Catalans*, 10), 1997, ps. 176-193.

²² AHS, Biblioteca, MINISTERIO DE LA VIVIENDA, Plan General de Ordenación de la Provincia de Barcelona. Memoria, Barcelona, Casa Provincial de Caridad, 1959, p.129.

²³ AHS, Biblioteca, AYUNTAMIENTO DE SABADELL, *Tres años de actuación...*, p.27.

Caixa d'Estalvis de Sabadell el 1952, que seria oportunament publicada, en afirmar que volia invertir la tendència del fenomen migratori controlant les arribades a base de policia i guàrdia civil, de manera que no arribessin més immigrants dels que podien trobar feina i allotjament adequat.²⁴ Malhuradament per al governador eren desenes de milers els que podien trobar feina en arribar i, en canvi, molt pocs els que estaven en condicions de tenir un allotjament adequat.

En mig d'aquest decalatge el governador, va emetre una circular, datada el 4 d'octubre de 1952, amb instruccions precises sobre el tema, que revitalitzaren el Palau de les Missions de Montjuïc com a veritable camp de concentració per a immigrants il·legals.²⁵ Algunes de les instruccions d'Acedo són terriblement explícites de la posada en marxa d'un projecte de deportació sistemàtica d'immigrants que arribin sense contracte de treball o bé que resideixin en el que la circular qualifica de “*vivienda no autorizada*”, *la conocida vulgarmente por barraca*”.²⁶ Altra cosa és que les deportacions s'arribessin a fer efectives en aquests termes. No sembla que s'esdevingués tal cosa, al menys de la forma massiva que podria suggerir una interpretació literal del discurs. Malgrat tot, déu ni do de la *massivitat* amb que s'aplicaren les deportacions a la província de Barcelona: 15.000 deportats documentats entre 1952 i 1957 des del Palau de les Missions, als que caldria afegir els que s'haguessin deportat amb anterioritat, car el camp funcionava des de finals dels quaranta.²⁷

Les instruccions dictades per Acedo instaven als ajuntaments –especialment als de poblacions de més de 15.000 habitants- al tancat de tota finca urbana susceptible de poder-s'hi edificar barraques i a l'elaboració d'estadístiques de barraques i del cens de les persones que vivien en aquesta situació (punts 1 i 2). Al mateix temps demanava a la *Delegación Sindical Provincial* i a la *Delegación Provincial de Trabajo* que averiguessin quants treballadors amb contracte estable residien en barraques i que els censessin de forma convenient per lloc de residència i empresa (punts 3 i 5). De la

²⁴ José María MARCET / Felipe ACEDO, *El problema de la vivienda en Sabadell*, Sabadell, Linograf, 1952.

²⁵ L'expressió “camp de concentració” per a qualificar el recinte del Palau de les Missions l'utilitza el propi alcalde de Sabadell de l'època a les seves memòries. José María MARCET, *Mi ciudad y yo. Veinte años en una alcaldía, 1940-1960*, Barcelona, Duplex, 1963, p.291.

²⁶ Aquesta circular de 4 d'octubre de 1952 la vaig poder consultar a AHS, Ayuntamiento de Sabadell. Inmigración. 1955. Expediente número 1: “Disposiciones oficiales y comunicaciones varias al Sr.Delegado de Inmigración Sr.Bernaldo”.

²⁷ Imma BOJ i Jaume VALLÉS, “El Pavelló de les Missions. La repressió de la immigració”, *L'Avenç*, 298, 2005, ps.38-44.

mateixa manera els ajuntaments haurien de vetllar pel control de qualsevol nova empresa, impedit la contractació de barraquistes (punt 4) així com l'entrada de nous immigrants sense residència en "*vivienda autorizada*" tot enviant-los al Govern Civil per a la seva deportació (punt 6). Finalment, la circular instava a institucions i empreses diverses a impedir el subministrament irregular d'electricitat, aigua i gas a àrees de barraquistes (punt 7) i a controlar que tot enderroc d'habitatges, per a la construcció d'altres de nous, complís estrictament amb els terminis estimats de realització de l'obra (punt 8). Segons el discurs citat d'Acedo a Sabadell –i probablement repetit a altres llocs- el corollari de tot plegat era que la comunitat empresarial catalana s'encarregués de construir els habitatges necessaris per als seus treballadors, donada la manca d'iniciativa pública.²⁸ És el varen acabar per fer alguns empresaris de Sabadell, com el propi alcalde Josep Maria Marcet (Marcet S.A.) i el seu consogre García Planas (Artextil S.A.): habitatges per a treballadors –segregats per categories, en ocasions- el dret de residència en els quals s'extingia amb el contracte de treball. No deixaria de ser una forma més de control dels obrers a finals dels anys cinquanta i primers seixanta, precisament quan incrementava significativament l'agitació laboral. Fórmules com aquesta les aplicaren d'altres empreses, especialment les més grans, començant per l'emblemàtica SEAT de la Zona Franca.

Les instruccions de la circular d'Acedo portaren aparellada una operació coercitiva de regularització estricta de la població que s'empadronés d'aleshores endavant. I és veritat que els decalatges entre arribada i empadronament disminuïren dràsticament d'aleshores ençà. Però cal no confondre aquesta millora progressiva dels registres de població amb la coerció governativa: el que realment millorà els processos d'empadronament fou la construcció d'habitatges, sobretot a partir de 1957. Amb habitatge legal –i permanent, perquè era gairebé sempre en propietat- empadronar-se era el més lògic.

En el cas de l'ajuntament de Sabadell, que pot fer-se extensible a la resta més que probablement, es reclamava del candidat a l'empadronament no només la prescriptiva baixa del municipi de procedència –tràmit aquest que si bé era obligatori no sempre es complia- sinó també un contracte d'inquilinat o un títol de propietat d'un habitatge legalitzat, o –com a mínim- un contracte d'adquisició d'un terreny edificable. Igualment s'exigia un contracte de treball on constés el caràcter fix del mateix i una

²⁸ José María MARCET / Felipe ACEDO, *El problema de la vivienda...*, *op.cit.* (les pàgines d'aquest fullet no estan numerades).

nota del *Servicio de Información e Investigación de FET y de las JONS* que validés tota la documentació aportada.²⁹ Resulta molt difícil de creure que una operació així fos realment sistemàtica, sobretot pel que fa a un municipi com el de Barcelona, amb les seves dimensions i amb una administració local infradotada i gairebé antediluviana en la seva forma d'organitzar-se. Per no parlar de la manca d'empenta política del seu ajuntament en l'etapa Simarro (1951-57), tal i com denunciava el propi Acedo al ministre de la Governació Blas Pérez González.³⁰

Sembla que més aviat aquestes intruccions foren utilitzades com una base que permetés desallotjar barraquistes en *razzies* d'abast limitat, com la que hi hagué a Sabadell el 1955-56, contra els ocupants de les coves del riu Ripoll o les que periòdicament es donaren a punts diversos de la ciutat de Barcelona durant tota la dècada dels cinquantes, molt més per l'empenta d'Acedo que no pas per la de l'alcaldia. Per això el desallotjament –i possible repatriació– es trobava limitat per l'exhibició de documentació demostrativa de la provisionalitat d'una situació donada de barraquisme: tampoc no era cosa de privar a les empreses de personal en situació de contractada fixa. Cal pensar que en moments de desallotjament de barraquistes, algunes de les persones desnonades portaven més d'una dècada de residència en el lloc, llarga estada en suburbis que ha estat àmpliament testimoniada des de fa anys.³¹

En qualsevol cas no és possible parlar de polítiques actives d'integració de cap mena per part de l'administració franquista que no fossin la limitada oferta d'habitatge públic o semi-públic. La tendència fou sempre més restrictiva dels moviments migratoris que no pas assistencial, habuda compta de la dificultat extrema de contenir-los. No fou fins 1957, amb la creació del nou *Ministerio de la Vivienda*, que les coses començaren a canviar lentament.³² Per tant la possibilitat d'expulsió formà part del panorama que presidia l'arribada de l'immigrant durant tota la dècada dels cinquantes, fins al moment en que el Règim entengué que el procés migratori era imparable i irreversible, i que calia concentrar-se en la promoció de l'habitatge i deixar-se d'altra mena d'actuacions.

²⁹ La llista de la documentació necessària consta també a AHS, Ayuntamiento de Sabadell. Inmigración. 1955. Expediente número 1: "Disposiciones oficiales...".

³⁰ Martí MARÍN, *Els ajuntaments franquistes a Catalunya. Política i administració municipal, 1938-1979*, Lleida, Pagès eds., 2000, ps.265-273.

³¹ Francisco CANDEL, *Els altres catalans*, Barcelona, Ariel, 1964 i *Apuntes para una sociología del barrio*, Barcelona, Península, 1972.

³² Veure Xavier TAFUNELL, "La construcció: una gran indústria i un gran negoci", dins Jordi NADAL, Jordi MALUQUER, Carles SUDRIÀ, i Francesc CABANA, (dirs.), *Història econòmica de la Catalunya contemporània. 6. S.XX. Indústria, finances i turisme*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1989, ps.213-241.

Tanmateix cal remarcar que la convicció ideològica del viratge de 1957 –tancament del Palau de Missions i política de promoció pública d’habitatges- no degué de ser total perquè, al cap i a la fi, bona part de l’energia i dels recursos malgastats per l’*Oficina del Plan de Desarrollo* que dirigia el ministre Laureano López Rodó anaren dedicats a absurdes operacions de reequilibri territorial com el *Plan Badajoz* que pretenien, encara en els seixantes, retenir als pagesos sobre el territori i fins i tot invertir la tendència repoblant noves àrees rurals amb colons -sense procedir a cap planificació integrada seriosa ni a cap mena de canvi estructural de la propietat de la terra, això sí.

Amb aquesta mena de polítiques oficials quedava clar que la integració de l’immigrant, el seu intent de “formar part d’un tot” només podia arribar-li per la via laboral: la primera i imprescindible per a poder arrelar, vistes les dificultats d’aconseguir un habitatge digne. I, lògicament, aquest esforç d’arrelament i –per tant- d’integració calia que el fes ell (o ella) personalment: ningú vindria a buscar-lo per facilitar-li les coses, excepte alguns tímids intents dels primers assistents socials del teixit associatiu catòlic en vies de modernització.³³ I val la pena remarcar aquest fet perquè massa sovint s’han sentit veus que, referint-se als immigrants, han explicat el seu rebuig a unes persones que no s’integren a *la nostra cultura*, prenent una part pel tot. Els immigrants sota el franquisme s’integraren –sense cap mena de dubtes- a una cultura urbana, feta de treball i de coexistència en barris i ciutats: altra cosa fou que aprenguessin o no parlar català, però les pautes de vida i treball són també part d’aquest conjunt imprecís que anomenem *la nostra cultura*. Serveixi com a botó de mostra el fet conegut de que els immigrants restringissin les seves pautes de natalitat als estàndards catalans al poc temps de trobar-se instal·lats a les ciutats catalanes, malgrat el fet també conegut del *baby boom* dels anys seixanta-setanta.³⁴

³³ Informació útil sobre el procés de transformació de part de l’apostolat d’Acció Catòlica en assistència social es pot trobar a Rogelio DUOCASTELLA (ed.), *Semana del suburbio. Los suburbios 1957. Compendio de las ponencias y coloquios desarrollados durante la “Semana” seguido de gráficos y estadísticas*, Barcelona, Gráficas Levante, 1957. Veure també Pilar PORCEL, *Vint anys d’assistents socials al Vallès Occidental*, Terrassa, Editora Pedagògica, 1980 i *De les arrels a la maduresa. El caminar dels treballadors socials pel Vallès Occidental*, Santa Eulàlia de Ronçana, Col·legi Oficial de Diplomats en Treball Social i Assistents Socials de Catalunya, 2000.

³⁴ Anna CABRÉ i Isabel PUJADAS, “La població: immigració i explosió demogràfica”, dins Jordi NADAL, Jordi MALUQUER, Carles SUDRIÀ, i Francesc CABANA, (dirs.), *Història econòmica de la Catalunya contemporània. 5. S.XX. Població, agricultura i energia*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1989, ps.13-128.

4. Com pogueren consolidar-se a Catalunya els immigrants ? La fàbrica, el barri, la ciutat i el país.

L'arribada de mà d'obra era molt necessària ja en la més immediata postguerra – cal no oblidar la mort o l'exili de desenes de milers de treballadors- i els patrons tendiren a ignorar els problemes dels “sense papers” en aquells anys, de manera que -poc a poc- aquests s'anaren legalitzant (empadronant), arribant-se a una situació de normalitat a primers dels anys seixanta aproximadament, malgrat que els problemes de l'habitatge continuaren arrossegant-se fins als primers anys de la monarquia constitucional democràtica. Per tant, la integració dels primers migrants de la postguerra es produí en paral·lel a una situació dramàtica d'amenaça de detenció i expulsio de forces d'aquests mateixos primers immigrants. No deixa de resultar significatiu que en anys de ruralisme desfermat la CNS de Barcelona reedités un clàssic del pensament integrista del segle XIX que dongués per bo, d'alguna manera el procés d'industrialització que comportava –com a conseqüència inevitable- grans desplaçaments de població cap a les ciutats. M'estic referint a l'opuscle de Fèlix Sarda i Salvany, *La chimenea y el campanario: un integrista de reputació immaculada* –autor també del famosíssim *El liberalismo es pecado*- resultava el més convenient contra els excessos ruralistes que poguessin posar en perill la bona maxa de les empreses.

Fou a les empreses, pel simple fet de que eren necessaris, que els (i les) immigrants pogueren integrar-se a la societat catalana. D'entrada el vincle laboral fou l'únic realment estable. Ara bé, l'immigrant era ma d'obra sense qualificar en una majoria de casos i per tant la seva entrada a la indústria fou en qualitat de peó. La primera forma d'integració fou la qualificació laboral o, més genèricament, la lluita per aquesta qualificació. La formació professional fou el primer element integrador junt a la pura i simple convivència laboral. Fonamentalment perquè es tracta d'un procés que no només afectava al treballador actiu sinó al conjunt del nucli familiar: l'adquisició d'un ofici fou quelcom que l'immigrant va assajar d'obtenir per a ell però també per als seus fills. Lògicament, aquesta formació professional tingué lloc en primera instància a les pròpies empreses: moltes feines específiques del peonatge industrial sense qualificar tampoc no eren conegudes per individus amb experiència més aviat en el peonatge agrícola. Igualment la figura de l'aprenent fou progressivament utilitzada també pels immigrants més joves i pels descendents dels primers migrants, sovint nascuts ja Catalunya i, per tant, tècnicament catalans ja. Després de l'aprenentatge a les empreses

–o simultàniament- vingueren les matriculacions a estudis nocturns a escoles industrials d'arts i oficis.

Aquesta integració purament laboral no fou sempre igual: probablement fou més senzilla en els anys quaranta i cinquanta perquè la construcció –un dels espais fonamentals de contractació de peonatge- fou un simple lloc de pas, en una època en la que la construcció no era encara el gran negoci que seria després. És una hipòtesi que necessitaria ser àmpliament documentada, però la imatge de l'immigrant peo de la construcció i després tal vegada “paleta” és una imatge que s'ajustaria molt més a sectors creixents dels anys seixanta i setanta que no pas abans. La feina a la construcció en el primer vintenni franquista degué de ser més que mai un lloc de treball completament provisional.

A partir d'aquí la integració laboral significà també a mig i a llarg termini integració sindical. No necessàriament a un sindicat formalment constituït –de tots és coneguda la realitat sindical de la dictadura- però sí a aquelles activitats de petició (primer), i de reivindicació-negociació (després) que es donen en el marc industrial. José Luis López Bulla ens en deixà un excel·lent testimoni –per al cas mataroní- a *Cuando hice las maletas*.³⁵ La resta és ben conegut, en genèric, i encara poc en concret, donat que ha estat treballat a la recerca dels fonaments socials de l'oposició antifranquista més que no pas a la recerca de la integració en una sola comunitat – lògicament plural- de la comunitat brutalment segmentada que es forjà sota el jou de la dictadura.

Formació-qualificació-promoció-reivindicació-negociació... fou la ruta de la integració que, genèricament, identifiquem amb la fàbrica. La coneixem com a procés però no ha estat investigada de forma sistemàtica i quantitativa –fora d'excepcions-, especialment en els primers conceptes.³⁶ Tanmateix no fou la única ruta possible: la integració laboral no només passà per la fàbrica donat que moltes dones solien treballar en un primer moment en el servei domèstic, més tard en alguns àmbits del petit comerç, etc. Que a l'hora de titular aquest text pensessim en “la fàbrica” com a símbol ens mostra fins quin punt la integració ha estat encara molt més pensada des del punt de vista masculí, sense cap mena d'aportacions –necessàries- de la perspectiva de gènere.

³⁵ José Luis LÓPEZ BULLA, *Cuando hice las maletas. Un paseo por el ayer*, Península, Barcelona, 1997.

³⁶ Resulta exemplar sobre l'anàlisi dels aspectes sindicals i polítics el treball de Xavier DOMÈNECH, *Quan el carrer va deixar de ser seu. Moviment obrer, societat civil i canvi polític. Sabadell (1966-1976)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002

El barri i la ciutat.

El segon nivell d'integració que figura al títol és el del lloc de residència que hem anomenat "el barri". Però és important evitar els automatismes: el barri no és *el barri* fins molt tard. El primer que apareix és el suburbi de barraquistes, i aquest té un marcat caràcter de provisionalitat. No és un pur mecanicisme el que porta de la barraca a l'habitatge d'autoconstrucció i menys encara a l'adquisició de pis. Desconeixem de forma gairebé total la mobilitat dins de la ciutat, fenomen que a Barcelona degué de ser molt més important per les seves dimensions: l'habitatge no necessàriament va ser construït al primer lloc al qual es va anar a parar perquè no sempre es tenia la possibilitat de comprar el terreny, ni d'obtenir els permisos d'edificació, ni tenia perquè ser tècnicament possible edificar –com als casos de llits de rius i/o de rieres-.³⁷ A més fins i tot les barraques s'arrendaven, tot generant una certa població flotant en els propis suburbis. L'experiència del que primer es va comprar el terreny, després hi feu la barraca en una nit i després la casa els caps de setmana és més complexa del que no sembla: abans de tot això tal vegada va viure amb uns parents que havien emigrat abans, potser en una estada de lloguer, tal vegada va fer una barraca que fou enderrocada, etc. Per tant cal pensar que calia un cert arrelament en el lloc de residència abans de pensar en termes de "barri": de comunitat de veïns. Fins i tot quan la residència es convertí en estable, la cohesió veïnal podia trigar a arribar. Així per exemple, la quotidianitat del treball en comú per a fer obres públiques de les que no proveïa el municipi –documentades a Cerdanyola de Mataró, a Ca N'Oriac de Sabadell, al Verdum de Barcelona, etc.- podia afavorir l'acció veïnal, de la mateixa manera que un actiu centre parroquial podia facilitar-ho. Però aquesta no fou la mateixa realitat que als polígons d'habitatges als que anaren a residir milers de persones desconegudes entre sí i sense motius inicials per a emprendre obres col·lectives. Les associacions de veïns foren un fenomen relativament tardà, no només per causa de les dificultats que la dictadura posava a tota iniciativa autònoma d'associacionisme popular.

Pel demés, la cohesió de barri difícilment podia procedir d'un especial sentiment de comunitat a la manera *Chinatown* a San Francisco o de *Little Italy* a Nova York a primers del segle XX. La procedència comuna de la majoria dels immigrants és un mite, malgrat que a la fi del procés –en els setantes- pogué constatar-se que la majoria eren

³⁷ Veure alguns periples urbans pel Madrid dels anys quaranta-cinquanta a Miguel SIGUÁN, *Del campo al suburbio. Un estudio sobre la inmigración interior en España*, CSIC, Madrid, 1959, ps.53-204.

andalusos. Sobretot perquè la pròpia identitat andalusa no era un sentiment especialment arrelat abans de produir-se les pròpies migracions.

Ser immigrant no dota d'una personalitat específica comuna a d'altres immigrants d'altres llocs i el barri, per dir-ho en paraules de Joan Marsé quan parlava del Carmel barceloní, està sempre format per “*una ensalada picante de varias regiones del país*” encara que fossin “*especialmente del Sur*”.³⁸ Com a conseqüència d'aquesta mateixa diversitat de la comunitat immigrant dins del barri podia haver-hi tensions, tal i com explicava un dirigent del moviment associatiu de Ca n'Oriac a Sabadell el 1977: “*Esta marcha en el número de habitantes para un barrio de nueva creación no permitió, y no permite aun, que se cree un aire de rasgos comunes que marquen y encaucen la convivencia. La afluencia es demasiado rápida para que un carácter se vaya acomodando a otro. Este hecho dificulta la creación de una comunidad que, ante las necesidades y problemas, afronte las soluciones de forma comunitaria.*”³⁹ Caldrà que fugim, doncs, de visions idealitzades sobre la cohesió del barri: de la mateixa manera que la fàbrica podia ser conflictiva i no tothom partidari de la mobilització, al barri la major heterogeneïtat de procedències i d'interessos podia tenir efectes contraris a aquesta cohesió. Copsar el límits de la cohesió del barri ens permetria entendre que la desmobilització posterior a la Transició no fou només fou *morir d'èxit*, com s'ha més o menys formulat. Els botlletins de les associacions de veïns dels seixantes i setantes sovint es queixaven de la pobre participació. El que no fou incompatible amb fortes mobilitzacions puntuals i una pressió permanent sobre les autoritats franquistes exercida per minories “dirigents”.

I el paper de l'Església Catòlica en aquest procés de generació del barri i progressivament de l'esperit ciutadà tampoc no fou monolític ni unidireccional, sinó plural i ambivalent. És cert que ajudà a la formació del teixit associatiu veïnal. Però la primera entrada fou missional i generà divisió d'opinions -no podem oblidar la relació conflictiva que s'establí entre Església i els vençuts de la guerra. Els informes i opinions del món catòlic en els cinquantes i seixantes parlen d'esglésies buides, per més que fos la xarxa associativa catòlica la que facilités el local parroquial –o la pròpia

³⁸ Joan MARSÉ, *Últimas tardes con Teresa*, Barcelona, Seix Barral, 1985 [1966], p.25.

³⁹ Gregorio BELMONTE i altres; *XXV años de historia a través de la Hermandad virgen de la Fuensanta*, Sabadell, Gráficas Avenida, 1977, ps.27-28. Això no obstant, el barri de referència (Ca N'Oriac) fou el símbol de les lluites antifranquistes a Sabadell i per tant no parlem pas d'un espai tingut per poc integrat en el procés que portaria a la recuperació de la democràcia, font fonamental d'integració ciutadana.

església- per a altres usos socials, transformant-la de fet en equipament. Tot i que el pas dels anys trencà parcialment el binomi Església/Franquisme, tampoc no podem considerar al factor catòlic com element només d'integració. Fins i tot pel que fa al període progressista encetat després del Concili Vaticà II. Per als immigrants més lligats a una religiositat popular feta de processons i *romerías* el que proposaven certs capellans era destruir la litúrgia *de sempre* i trencar la tradició. Per no parlar dels enfrontaments que efectivament es produïren al voltant de la consagració de noves esglésies que, arribat en moment crucial passaven de denominar-se *Fuensanta* a *Sagrat Cor*.⁴⁰ Manuel Delgado ens ha deixat notes interessants sobre fenòmens de religiositat popular recents que mostren fins quin punt quedaren temes pendents entre immigrants i capellans quan en els vuitantes i norantes començaren a fer-se processons d'imatges sense consagrar i sortint de garatges o bars, per comptes d'esglésies.⁴¹

Epíleg. El país: Catalunya? Quina Catalunya?

Integrat a la feina i al lloc de residència d'alguna manera, amb major o menor participació en la vida en comú, amb major o menor cohesió social, estàs integrat al país tan (o tan poc) com qualsevol altre. Aquí juguem amb un equívoc: integrar-se al país sols utilitzar-se per a fer referència a un projecte concret de construcció nacional. Però, només hi ha un projecte de construcció nacional a Catalunya?

L'Assemblea de Catalunya, màxima expressió d'una societat civil catalana submergida, fou un projecte de mínims. "Llibertat, Amnistia i Estatut d'Autonomia" fou un eslògan àmpliament assumit també dins dels cercles d'una immigració que, en forces casos portava més de tres dècades al país i –per tant- comptava ja amb majors d'edat de *segona generació* que no eren pròpiament immigrants. La manifestació de l'11 de setembre de 1977 fou l'exponent màxim d'una prou aconseguida cohesió social, per a un país que no havia gaudit de la llibertat necessària per a proposar-se projectes col·lectius fora dels imposats pel Règim Franquista. A partir d'aquí valdria la pena recordar que no es pot parlar en cap cas de "nacionalització epidèmica" dels immigrants per què no fessin professió de fe en la solució estatutària d'una forma permanent –si és això el que de debò significa la més baixa participació electoral en

⁴⁰ Gregorio BELMONTE i altres; *XXV años de historia, op.cit.*

⁴¹ Manuel DELGADO, "Romerías sense santuari, processons sense capellans: la religiositat popular andalusa a Catalunya" dins *Diversitat i integració. Lògica i dinàmica de les identitats a Catalunya*, Barcelona, Empúries, 1998, pàg.53-69.

conteses autonòmiques posteriors a l'aprovació de l'Estatut.⁴² Sobretot perquè els qui integrarien Convergència Democràtica de Catalunya el 1974 no havien participat en la creació de l'Assemblea de Catalunya el 1971 i no hi entraren seriosament fins 1976, tal i com ha explicat el seu representant Miquel Sallarès. A les acaballes del franquisme el nucli impulsor de CDC pensava en acceptar solucions possibles *foralistes* o bé en la línia d'una nova *mancomunitat* de diputacions.⁴³ Caldria interpretar això com autonomisme sobrevingut i, per tant, també *epidèrmic* dins el partit de Jordi Pujol?

Si de debò volem fugir dels tòpics més presents en el debat polític quotidià i fer una interpretació més rigurosa de la dinàmica de la integració social a Catalunya des del franquisme fins avui, tenim encara molta, molta, molta feina per fer.

⁴² Malgrat l'àmplia difusió d'aquestes interpretacions estic convençut de la seva insuficiència (que no és el mateix que dir que sigui del tot erroni com a plantejament). La participació a les eleccions locals és sempre més baixa que a les autonòmiques: es pot interpretar com escassa integració en l'àmbit municipal? I què no dir de totes aquelles comunitats on el fenomen abstencionista també és més elevat a les eleccions autonòmiques: escassa integració dels logronyesos a La Rioja o dels segovians a Castella-Lleó?

⁴³ Intervenció de Miquel Sallarès a l'acte de commemoració dels 25 anys de les manifestacions de febrer de 1976 de l'Assemblea de Catalunya a l'Auditori de la Facultat de Lletres de la Universitat Autònoma de Barcelona el 7 d'abril de 2000.